

Vörös István

Itt, de soha

„Az igazság kiderítése ügyében semmire nem lehetünk tekintettel. Még az igazságra se!”
(Idézet egy e-mailből)

Képzeljük el a műfordítás istennőjének szobrát!

Ehhez persze egy görög-római típusú hitvilágot kéne elképzelnünk a 21. században. Elképzelnhetnénk, de próbáljuk megkerülni az elképzélést. Nem mintha el merném mondani magamról, amit Derrida: „Sosem tudtam, hogyan kell történetet mesélni.”¹ Néha tudtam, néha nem. Gyakrabban nem, nyilván, de néha igen. Derrida talán rossz viccmesélő volt? Vagy olyan közegben élt – nem tudom, majd megkérdezem –, ahol nem meséltek vicceket? Mert ezek szerint ez megváltoztatta volna filozófiáját. Ahol vicceket mesélnek, nehezebb a történetmesélés absztinenciáját megőrizni. Nem humortalan filozófia az övé, de *történettelen*. Nem vicces, hanem alapvetően ironikus. *Dekonstruktív*. Az idézet egy könyv – bevezetőket leszámítva – nyitómondata. E nélkül a mondat nélkül az a könyv nem létezne. Nem lenne dekonstrukció se. Mert a dekonstrukció aktív nemtudás. Avagy a nemtudás aktivizálása. Aktuális filozófia a *nemtudás társadalmában*. Persze a filozófiát (az utóbbi száz évben) tudósok művelik – tisztelet az egy kivétel Wittgensteinnek! –, a filozófia tehát nem tudja megszólítani a társadalmat. Bár a társadalom a filozófiát igen. Ami egyenlőtlen viszony. Tudós és a nemtudás társadalma mérleghintára kerültek.

De ki ne rajongana az egyenlőtlen viszonyokért!?

Azok átbillenése hozza mozgásba a társadalmat, más szóval az emberi világot. Tehát a filozófia ignorálása és meg nem értése inkább hat, mint a megértése. Maga a gondolkodás tagadása a legnagyobb hatóerő. Hogy hogyan lehetséges és hogyan történik ez, arról majd másutt. És máskor. (Vagy itt, de soha.)

Ha tehát bevallom, hogy tudok történetet mesélni, a gondolkodás elvetőivel vállalok szolidaritást?

Egy görög-római hitvilágot kéne elképzelnünk a 21. században. Elképzelnhetnénk, de próbáljuk megkerülni az elképzélést. Fogalmazzuk át nyitó mondatunkat úgy: Képzeljük el a műfordítás védőszentjének a szobrát! Hogy ki világibb és emberközelibb, egy isten, vagy egy védőszent, az nehezen dönthető el. Az istenek egyetlen klánt alkotnak, metafizikai maffiát, az egyistenhit védőszentjei viszont gyakran egymástól elkülönült magányosok. A műfordítás védőszentje ilyen. Magányos. De aktív. Lába egy lerombolt falon. Nem cipő van raja, hanem saru, de újkori öltözetet visel, még az is lehet, hogy farmernadrágban van. Nem lehet népviseletben. A műfordítás védőszentjének nincs nemzetisége.

A lerombolt fal, melyen előrenyújtott jobb lábát nyugtatja, lehet két ország, de akár két világ határán is. A műfordító mindig tudja, hogy legalább két világ létezik.

1 Jacques Derrida, *MÉMOIRES – Paul de Man számára*, Józseveg Könyvek, Budapest, 1998, 19.

És van még egy sajátosságuk a műfordítók védőszentje szobrainak. Mindegyik kivétel nélkül zokog. Ugyanis a két világból, melyről tud, éppen egyik se létezik. Nem él. Az egyik elpusztult, a másik keletkezőben van. Ő a határon áll, egy romon diadalmaskodva.

Képzeljük el a gyázmunka védőszentjét!

Képzeljük el a dekonstrukció védőszentjét!

Nagyjából tele is van a templomunk. Még néhány freskó hiányzik. Persze ki gyaníthatta volna az óvatlan olvasók közül, hogy most tulajdonképpen templomépítésbe keveredünk. Igen, belerángatjuk az olvasót, visszük magunkkal. De templomra szükség van, ezt hamarosan mindenki be fogja látni.

Témánk ugyanis a gyázmunka, mert az olvasás legaktívabb formájának, a műfordításnak a mibenlétéről szólva be kell vallanunk, hogy a műfordítás végtelenül szomorú dolog, szinte nem más, mint a veszteségek folyamatos feldolgozása. És kompenzálása.

A gyázmunkaszobor nagyon emlékeztet a műfordítás szentjéére.

De hogyan is hívhatják a gyázmunka védőszentjét? Mivel az eddig meg nem nevezett érzéseknek és lelki munkálkodásoknak a leírója éppenséggel Freud, nevezük el róla. Szent Zsigmond szobra. A halottaikat megsiratók szentjének szobra. Ezt a szentet csak kis kételkedéssel lehet szemtől szemben is Szent Zsigmondnak nevezni.

Persze a gyázmunka egyébként se csak siratást jelent. Ez a szobor nagyon emlékeztet a fordítóéra, de kicsit gondterheltebben ráncolja a homlokát, és kevesebb könnyet hullat.

Képzeljük el a dekonstrukció védőszentjének szobrát!

De kell-e védeni a dekonstrukciót? Úgy értem, az maga is nem a sunyi vagy indokolt védelmek ellen való? (Hogy milyen a sunyi védelem, arról itt, de soha, megintcsak.) Mire való a dekonstrukció (mint módszer, mint fegyver, mint gyógyszer – mint érzéstelenítő vagy épp fájdalomérősítő)? Az irodalomról és a kultúráról való bármiféle becsontosodott vélekedés lebontására. A társadalom átalakulás közben való boncolására. A világ viviszekciójának dokumentálása és/vagy megfigyelése a dekonstrukció. A dekonstrukció védőszentje a fényképész, aki egy dekonstruált falon tartja a lábát, és áthajol, rekonstruál és megörökít, mert könnyes szeme elé fényképezőgépet emel, vaku csattan, bár a gépben nincs film. Ez régi vicc. Valójában azért nincs film, mert digitális fotót készít. A dekonstrukció védőszentje nem a múlt, hanem a jövő felől pillant ránk, ezért tevékenységének fő eleme a gyázmunka.

Nem véletlen, hogy Derridának két gyázmunkát tematizáló könyve is van. (Ha úgy nézzük, három. Vagy több, ha úgy nézzük mindegyik az – de ebben a formában az a kijelentés már meghátrálás.)

A gyázmunka a meghátrálás tudomásulvétele. Folyamatosan kivonulóban vagyunk a világból, a kivonulás egy szakaszának lezáródása a halál [valamelyikünké vagy valaminké]. „A másik tesz engem egyeddé, az iránta viselt felelősségben. A meghaló másik halála egyenesen felelős énként való azonosságomban [...] érint.” – idézi Lévinastól Derrida.² A halál megérzése [a másik halálának megérzése] a

2 Jacques Derrida, *Istenhözad Emmanuel Lévinasnak*, Jelenkor, Pécs, 2000, 18.

külső idegrendszeren keresztül történik. Ez az idegrendszer nem a testben van, a gyászéret nem a test ideghálóján fut át elsőként, hanem az elképzeltben kitépott gyökérrendszerként lengedező további, le nem írt idegpályákon, valahol a három, részben megformált szobrunk társaságában szikrázik és sistereg.

A gyázmunka szót akkor használjuk, ha befelé irányul ez a tevékenység – ez a fordítás. A dekonstrukciót akkor, ha kifelé fordul.

Nem, nem használjuk így, ezek a megkülönböztetések eddig még nem váltak tudatossá, épp erre irányul mostani igyekezetem, föltárni ezeknek az egymástól távol eső fogalmaknak a rokonságát, netán egylényegűségét, így mutatva meg ismert, de más szempontból másképp látott összefüggéseket.

Képzeljünk el tehát egy templomot, melyben ott van Szent Zsigmond szobra, ott van Algériai Szent Jakabé [Derrida vonásait viseli ezek szerint a dekonstrukció védőszentjéé], és a műfordítók szentje hadd legyen egy magyar szent, Szent Árpád. Csak áttételesen a honfoglalóról elnevezve. Hiszen nemzeten kívüliségét már hangsúlyoztuk ennek a szentnek, bár persze egy honfoglaló sok tekintetben szintén területen, tehát nemzeten kívüli. Hiszen a nemzet és az általa birtokolt területének összemosása az alapja a magyar Trianon-traumának, de erről majd soha, de máshol. Annyit mindenképp lássunk be, hogy egy terület elfoglalása [honfoglalás] mindenképp tartalmaz némi dekonstrukciót, és fordítás is a javából, sorsé, sorsoké. Szóval Tóth Árpád lesz ennek a szentnek a modellje, minden idők legzseniálisabb magyar versfordítója.

Van-e már templomunk? Lehet-e egy ilyen csapatra templomot alapítani? A védőszentek által védett tevékenység ellentétes-e a hittel, és ellentétes-e a vallással? A dekonstrukció nem ellentétességet jelent, nem is visszabontást, vagy ha azt, akkor az újjáépítés ígéretével. A szellemileg maradandó dolgok átlépik a nyelvi határokat.

Az tehát az egyik tételünk, hogy a műfordítás dekonstrukció?

Nem.

Az tehát az egyik tételünk, hogy a dekonstrukció műfordítás?

Nem.

Mind a két kijelentés rész-egész viszonyt jelentene, és így alá- és fölérendeltséget az egész javára, a rész kárára.

E két fogalom kölcsönösen egyenlő egymással, anélkül, hogy elvesztenék önállóságukat.

*

Azt tehát az egyik tételünk, hogy a gyázmunka dekonstrukció?

Nem.

Az tehát az egyik tételünk, hogy a dekonstrukció gyázmunka?

Nem.

Mind a két kijelentés rész-egész viszonyt jelentene, és így alá- és fölérendeltséget az egész javára, a rész kárára.

E két fogalom kölcsönösen egyenlő egymással, anélkül, hogy elvesztenék önállóságukat.

De ezek után már nem tehetünk mást, mint hogy meghúzzuk a háromszög harmadik oldalát, és így meglesz a templomunk tere.

Háromszögalakú modern épület. Hatalmas betongerendák lendítik magasba a betonháromszögeket az ég felé, és más oldalról rengeteg fehér, átlátszó üveg zárja úgy a teret, hogy sokkal inkább nyitja. Tehát:

Az tehát az egyik tételünk, hogy a műfordítás gyázmunka?

Nem.

Az tehát az egyik tételünk, hogy a gyázmunka műfordítás?

Nem.

Mind a két kijelentés rész-egész viszonyt jelentene, és így alá- és fölérendeltséget az egész javára, a rész kárára.

E két fogalom kölcsönösen egyenlő egymással anélkül, hogy elvesztenék önállóságukat.

Az tehát az egyetlen tételünk, hogy a műfordítás, dekonstrukció, gyázmunka egyik?

Nem.

Az az egyetlen tételünk, hogy ezek hárman egy közösen értelmezhető teret alkotnak, melyet az érthetőség kedvéért templomnak neveztünk. Meg különben is, volt már három védőszentünk és három szobrunk is hozzá.

Most már csak kezdenünk kell tudni valamit ezzel a térrel.

Az az egyetlen tételünk következménye, hogy ez a tér nem feltétlen templom, mert túl nagy. [Mi az a legnagyobb tér, ami még templomnak nevezhető? És ettől kezdve kell világnak mondanunk?]

Templomunk mint tér, kozmopolita jelleget kezd öltetni, mint szakrális hely ökomenikusát.

A dekonstrukció ökomenikus fordulata valami olyasmit kell jelentsen, mint a hit ateista fordulata. Csak persze épp annak tükörképeként. A hit ateista fordulata nagymamám előtt ismert volt, amikor gyerekkoromban, legnagyobb meglepetésemre kijelentette, hogy mindenkinek kell valamiben hinni.

Ezzel a hitet nem vallási, hanem önfenntartási erőként definiálta. A hit az, ami az esetleget elfogadhatóvá teszi. Az elfogadhatót megérthetővé. A megérthetőt életté.

Mi a magunk számára a műfordítás felé nyíló ajtót használjuk, ott járkaljunk be háromszög alakú templomunkba, és ott is menjünk ki!

A műfordítással túl tudunk lépni azon a halálon, azon az örök nemlevésen, hogy nem születtünk franciának, nem születtünk kínainak, nem születtünk sumérnak. A népek és nyelvek döntő többségébe nem születünk bele. A még fordítható nyelvek egyetlen közösségé állnak össze.

Vannak ezek szerint nem fordítható nyelvek? Nyilván. Nagy kérdés, ha más bolygóról származó civilizációval találkozánk, fordítható volna-e a nyelvük. Talán a matematikán keresztül érintkezhetnénk, de nem biztos, hogy behatolhatnánk a lélektanukba.

A nem fordítható nyelvek sorába tartozik a cetek nyelve, mellyel kapcsolatban csak a legvadabb találgatásokra kényszerülünk. És nem fordítható a DNS-láncok bonyolult információsorainak nyelve sem, legalábbis emberi beszédre nem. És semmiképp sem értelmezhetők egy másik lény létrehozásához szükséges használati utasításként.

Viszont a fordítható nyelvek nagyon otthonos közösséget alkotnak. Minden eltérés ellenére van annyi közös bennük, hogy a megértést szolgálják inkább. De a

meg nem értés is a megértés egyik formája. Amint fölmerül a megértés problémája, máris elkezdődik az egy nyelven való beszéd. A nyelvek egymáshoz közelítése. Ez nincs meg a bálnákkal, saját testünkkel. És a gépeink nyelvét se beszéljük, bár annak a segítségével adjuk át a saját nyelvi üzeneteinket, de csak mint valami hordozórakétán utazunk azon a másik nyelven. A két számjegyet mozgató számsorokén.

Saját képi nyelvrendszerünk is önállósodni látszik, nem mindig történik meg a fordítás, a kultúránk megkettőződik, másképp mondva egy belső hasadás mentén szétválnak, és a két megsebzett részben megsemmisül. A nem fordítható nyelvek kizárják egymást. Kizárják abból a térből, amit létrehoznak. A fordítás tehát a legfontosabb törekvés kultúránk és metanyelvünk egységének megőrzésére.

Metanyelven most a fordítható nyelvek egységét értem. Struktúrájuk alatt a közös mélystruktúrában ott van valami alapvető azonosság. Az a gyanú, hogy minden nyelv története egyetlen ősnyelvig vezethető vissza, ahogy minden ember története a szimbolikus értelemben vett Ádámgig és Éváig. Mindegyikünk családfája egyformán sokágú és töretlen a Múltig. A nagybetűs múlt az elveszett és szükségszerűen elveszett kezdeteket jelenti. A beszélt nyelvek genetikusan lényegében csak egymás dialektusainak tekinthetők. A rokonság tehát nem eleve akadálya a nemértésnek.

A gyászunka annak fölfedezése, hogyha nem dekonstruáljuk idejében megértésre nem is szoruló kommunikációnkat, akkor veszélybe kerülhetünk. Épp mert nem is fordítható, nem is fordíthatatlan, kibújik a paradigmánkból, és ellene fordul. A nem fordítható nyelv kilökődik, és elpusztítja azt, aki vagy ami menekülni akarna tőle ezzel a radikális gesztussal.

Csakhogy ez a radikális gesztus egyáltalán nem tudatos.

A fordítás tétjének tudatosítására szolgál az a templomtér, amit itt most létrehoztunk, célja a világ megváltása nyelvvesztéssel, hasadással történő megsemmisülésétől. Annak a veszélynek az elhárítása, hogy szétesik és értelmét veszti.

Imádkozunk, hogy ez is az elhárítható veszélyek közé tartozzon. A veszélyek nagyobb fele sajnos nem elhárítható, csak elodázható. Ez a halandó alapvető tapasztalata. Bárhányszor sikerüljön is meggyógyulnunk, a végső vereség alól nem mentesülünk.

Lehetséges-e olyan fordítás, melynek segítségével ebből kimászunk? Persze. Épp erről van szó. A szövegek, művek, gondolatok kimentéséről a nyelvi esetlegességből a metanyelv síkjára. A metanyelv épp a nyelvből kifordított művek világában otthonos.

Az említett ima ezen a nyelven szól.

